

A filozófia oktatásának fölöttébb szükséges voltáról

A magyarországi iskolákban folyó oktatást már régóta a pozitivizmus ideológiája uralja. Ennek lényege, hogy az iskola túlnyomórészt ismeretek, információk, tényszerű tudnivalók átadására törekszik. Jelszava a „világnézeti semlegesség”. Ez a követelmény azonban szellemtelen és abszurd. A világnézeti semlegesség hirdetése ugyanis maga is világnézeti álláspont, amely egy nagyon markáns emberképből és egy hasonlóképpen karakterisztikus társadalom-felfogásból következik, vagyis a legkevésbé sem semleges.

Ez persze szükségszerű, az ember mint szellemi lény lényegéből következik. Ha ugyanis az embert nem csupán szerszámhasználó főemlősnek tekintjük, hanem akár csak egy paraszthajszállal is többnek, akkor máris olyan tartományhoz rendeltük, amelynek klasszikus fogalmai az „értelem”, „szabadság”, „erkölcs”, „érték” stb. Márpedig mindezek egyszerre kritikus alkotóelemei és kritikai tárgyai a világnézetnek. Ha tehát az iskola a minimális konszenzus szerint „ember”-nek nevezhető lény iskolája, akkor nem képezhet csupán „embergép”-eket, hanem azokra a minőségekre is tekintettel kell lennie, amelyek az említett tartományhoz tartozván jellemzik az ember emberi valóságát. Hogy ez a tartomány meglehetősen bonyolult és rejtélyes, homályos és titokzatos, éppoly igaz, mint az, hogy a világnézeti semlegesség elvének hangoztatása sem tartja távol tőle az embert, hanem csak a benne való szabad mozgását akadályozza, amennyiben egy konkrét helyéhez parancsolja: a pozitivizmus „semlegesség” feliratú ideológiai karanténjába kényszeríti.

Világnézet: szellemi horizont

A világnézet azért nem semleges, mert megalkotója, alapja és egyben tárgya – a szellem – eredendően nem semleges, hanem nagyon is érdekelt, minthogy szüntelenül érdeklődik és mozgásban van: kérdez és kutat, ítélt és választ. A szellem folyamatosan világnézetet képez és az általa alkotott világnézetre folyamatosan reflektál. Semlegessége legfőljebb azt jelenti, hogy meghalad minden részlegest – de mindig valamilyen konkrét világnézetben tartózkodik. Nem belezárva, mint valami palackba, hanem a szellemi bennelét módján: reflektálva és ezáltal meghaladva egy lehetséges másik világnézet irányába. A világnézet a szellem legszerveesebb életmegnyilvánulása. Világot, vagyis a dolgokat, történéseket egybefogó és azokat egyszerismind meghaladó teljességet csak a szellem lát. Mindez nem dísz és merő fényűzés, hanem az ember létszükséglete. A szellem ugyan-is nem életidegen ideák távoli világában röpköd súlytalanul, a világnézet pedig nem kötetlen és elvont általánosságokat tartalmaz, hanem a konkrét ember mindennapos létezésének nagyon is konkrét vezérelveiről gondoskodik, elvégre mindenki konkrét életet él, amely – amennyiben emberi, vagyis több, mint pusztán biológiai vegetáció – a szellem értékelő, választó, ítéltő irányítása alatt áll. Szellem és világnézet annyira mély és elidegeníthetetlen eleme az ember konkrét létezésének, hogy többnyire megfeledkezünk róluk, miként a levegőről, amit lélegzünk. Ezért nem is nagyon törődünk velük. Nem

csoda, hogy esetlenül és bizonytalanul beszélünk róluk, ha ilyesmire kényszerülünk. Pedig nem utólagosan járulnak embervoltunkhoz, hanem már mindig valamilyen átfogó perspektívában, szellemi horizontban, azaz világnézetben tapasztalunk, gondolkodunk és cselekszünk. A világnézet a szellem mindenkori „tartózkodási helye”. „Világtalan” szellem nincs, a szellem mindig világnézettel jár együtt. A világnézetileg semleges szellem nem más, mint a szellem-telenség avagy világ-talanság.

Ugyanakkor a világnézeti semlegesség elve abszurd, mert bárhogyan értelmezzük is, ellentmondásba bonyolódunk. Ha úgy értelmezzük, hogy az állami iskolák tartózkodjanak valamely konkrét világnézet kizárólagos érvényesítésétől, akkor ezt vonatkoztatnunk kell a pozitivista világnézetre is, beleértve a világnézeti semlegesség elvét is. Ha pedig úgy értelmezzük, hogy az iskolának tartózkodnia kell mindennemű világnézeti kérdés tárgyalásától, mert ez szükségképpen csakis valamely világnézet értékrendjének a horizontjában történhet, akkor ez logikai szükségszerűséggel vonatkozik a pozitívizmusra is, természetesen a világnézeti semlegességet állító elvével egyetemben. Leszögezhetjük: az iskola világnézeti semlegességének elve csak a pozitivista világnézetben belül magától értődő – de hát ez is csak egy világnézet, és meglehet, nem is a legjobb és nem is a legvégső. Ennélfogva a semlegesség elvének érvényesüléséhez az elv értelmében az szükséges, hogy – szembeforduljunk vele, hiszen csak így lehetünk semlegesek. Ez a szembefordulás viszont, mivel csak egy másik világnézet talajáról lehetséges, máris vét a semlegesség elve ellen...

Nos, ebből a vég nélküli körforgásból az iskolák úgy igyekeznek kiszabadulni, hogy a hangsúlyt a tényanyagra, a megtanulható és számon kérhető ismeretekre helyezik, minimálisra szűkítve a világnézeti kérdések terét. Ezért, ha tehetik, megszüntetik annak a tárgynak az oktatását, amely, miként vélik, a legnyilvánvalóbban felelős a világnézet dolgában: ez a filozófia. – Ám ezzel éppen azt a stúdiumot számúzzik az iskolából, amely egyedül lenne képes szellemi eleganciával megvalósítani azt, amire, kissé esetlenül, a „világnézeti semlegesség” kívánalma törekszik: a világnézeti önállóságot, a felelős szellemi autonómiát.

Helyette – miközben a fiatal emberek nyiladozó szellemét a múlt századi pozitívizmus elmúlt világának kimerevített képével akarják kielégíteni (vagy inkább becsapni) – csupa olyasmit tanítanak, aminek a gyakorlati értéke a dolgok tényleges viszonyai, a jelenlegi világállapot közepette elhanyagolható. Az iskolai természettudományos ismeretekről csak azért nem derül ki, hogy mennyire elavultak, mert az ember gyereke az iskola kapuján kilépve mindet el is felejt; a technikai világ bonyolultsága pedig már annyira szembeötlő, hogy normális embernek eszébe sem jut megkísérelni iskolai ismeretei alapján eligazodni benne. Természettudományt és technikát a mai világban csakis az iskola után, szakképzés keretében lehet hatásosan és értelmesen tanulni. Az iskolai természettudományos ismeret legföljebb illusztráció lehet a természettudományok eredményeit integráló világképhez, de önmagában vett ismeretértéke minimális, vagy, ami még rosszabb, pusztá karikatúra. Ezért elegendő lenne, ha az iskola csupán annyi természettudományt tanítana, amennyi bármely érvényes modern világnézet és világkép kialakításához szükséges, és a hangsúlyt az alapozásra, az érték közvetítésre helyezné: egyszóval a gyereket bevezetné abba az átfogó dimenzióba, amelynek a természettudomány is csupán egyetlen területe. Ez a kultúra. Manapság éppen a tudományos és technikai világ mentesíti az iskolát a tudományos-technikai ismeretek alapos oktatásának feladata alól, és szabadítja fel az igazi, a titokzatos, a hordozó alapok, a kultúra felfedezésére. A „dolog-világ” működtetése a szakemberek dolga, és az iskola után előbb vagy utóbb mindenki szakember lesz. Ám a világ mint világ megpillantása, ez az embert formáló és mélyen emberi történés nem szaktudományos, még csak nem is tudományos, de annál inkább iskolai, mégpedig a legnemesebb iskolai feladat. Ez a szellem megszületése. – A szellemet pedig különleges bába segíti világra: *Szókratész* és a filozófia. Arra a kérdésre, hogy vajon szük-

séges-e a filozófia oktatása az iskolában, nem lehet semleges álláspontonról felelni, mert a filozófiával kapcsolatos bármiféle állásfoglalás, akár pozitív, akár negatív, már maga is filozófia. Önértelmezése szerint ugyanis a bölcsélet nem valamely részleges, különleges ismeret- és tudástartomány, amelynek iskolai oktatásra való kiválasztása e tartományon kívüli és felette álló, „magasabb” – pedagógiai, oktatáspolitikai, tudományos stb. – szempontok alapján történik, hanem a tudás és a nevelés egészére, lényegének mibenlétére vonatkozó, mindent megelőző és átfogó különleges döntés nyomán – ami már „filozófia”. Ezt persze pontosan kell érteni. A szóban forgó döntést nem a filozófia hozza, hanem csak tudatosítja. Ezt a döntést valójában nem hozza senki, hanem – bármilyen titokzatosan hangozzék is – ez a döntés hoz és hordoz minket. Azért nevezzük döntésnek, mert nem szükségképpen, nem valami természeti folyamat, hanem lényegileg és természetesen szabad; mindazonáltal nem konkrét személyek tetszőleges döntése, mert a konkrét személyek már mindig is e döntésnek a horizontjában mozognak, és legföljebb azt latolgathatják szabadon, hogy elutasítják-e vagy sem, érvényesnek vagy érvénytelennek tekintik-e: folytatják vagy másikat választanak, de az új választásának lehetőségét és alternatíváit is ez a valóságos, mert valóságot teremtő döntés rajzolja meg. Ez a titokzatos, mindent megelőző „döntés” a kultúra.

Aki tehát azt a kérdést mérlegeli, hogy vajon szükség van-e a nevelés során a filozófiára, az a szóban forgó döntés mélységébe ereszkedik alá, a kultúra alapvetésének mitikus mozdulatát ismétli. Az alábbi gondolatmenet tehát a szó eredeti értelmében mítosz a kultúra mibenlétéről – filozófiai kifejtésben.

A gond-alkotás szükséglete

Az alap-vetés, az alapok tisztázása a prominens értelemben vett gondolkodás, hiszen az ember számára éppen az okozza a legnagyobb gondot, hogy létezését nem határozzák meg eleve adott és gond(olat)alanul követhető normák, minták, hanem azokat neki magának kell kigondolnia. Az emberi történelem a normák, értékek, kultúrák és hagyományok szakadatlan alakulása, változása. Ennek a szüntelen változásnak az az oka, hogy az ember folyamatosan gondban van létezésének miértjét és mikéntjét illetően, avagy másképpen fogalmazva, *Nietzsche* kifejezésével, „még meg nem állapodott állat”, mégpedig lényegileg. Az ember nem biológiai lényként éli le biológiailag kódolt, eleve meghatározott életciklusát magányosan, hordában vagy különböző populációkban, hanem társas lényként egy maga alkotta szimbolikus létterében, a kultúrában létezik. Ez az ember „fajspecifikus” életvilága, territórium. Valamely kultúra nem más, mint a létezés, az egzisztencia gondjának elgondolása, a hozzátartozó életmintákkal és -stratégiákkal egyetemben, beleértve az ember anyagi létét kezelő technikákat, azaz a civilizáció gyakorlatát is. A különböző emberi kultúrák megannyi változatai az emberi egzisztencia elgondolásának és kihordásának, az értelmesség lehetséges opcióinak. A civilizáció a kultúra gondviselő technikája, melynek alapja a kultúra gond-alkotó gondolkodása. Lényegi értelemben csak az lehet civilizált, aki alapvetően kultúrált. – Ha a magyarországi iskola civilizált embereket akar nevelni, akkor előbb – nem időben, hanem a lényegek egymásra épülésének logikája szerint, azaz „a priori” – a kultúrába kell őket bevezetnie, ennek érdekében pedig meg kell ismertetnie annak a kultúrának az alapvető gond-alkotásával és az ember alapvető gondolataira adott opcionális-kulturális válaszaival, amelynek neve: Európa vagy Nyugat.

Nyilvánvaló, hogy az értelmesség mibenlétének meghatározása – a gond-alkotás – más tevékenység, mint a gondozás és gondoskodás: a normaként rögzített és minták formájában felmutatott lehetséges értelmesség megvalósítása valamely kultúra konkrét közegében, a civilizációban. Az alapokat fürkésző, az alapokra kérdező és a kérdésben lebontva újratemtő gondolkodás más jellegű intellektuális tevékenység, mint a szabá-

lyok körülményekhez igazodó alkalmazása, az ismeretek elsajátítása és gyakorlati felhasználása; a miért titka és a mi végre gondja más, mint a hogyan problémája. Ez utóbbi csupán folytatás, következmény: az alapokból kifejtett következtetés, a rögzített értékek követése. Az alkalmazás már támaszkodik valamire. Ezzel szemben a gondolkodás úgyszólván a semmibe nyúl, ezért „kénytelen” teremteni, hiszen még a gondját is maga jelöli ki. Az európai opció szerint az ember kérdező-gondolkodó lény, ezért képes a teremtésre. Az embergyereket úgy taníthatjuk meg európai módon embernek lenni, ha megtanítjuk (újra)teremteni, azaz megtanítjuk gond-alkotón gondolkodni.

Az európai kultúra lényegi sajátossága, hogy a gondolkodásban elemi erővel kérdez, kutat, és ami egyszer már világosnak mutatkozott, arra újfent rákérdez, hogy még világosabban gondolhassa. A világos gondolkodás és a tisztánlátás előfeltétele az európai dialektika tapasztalata szerint a minden világosságot megkérdőjelező radikális kérdezés. E kultúra fenntartásának záloga az alapokra irányuló szüntelen reflexió. Mifelénk még azokat az alapokat sem kíméli a kérdezés, amelyek pedig más kultúrákban ezt nem tűnnek: Európában még a vallás is ki van téve a kérdéseknek, sőt, a zsidó-keresztény hagyomány az egyik legfőbb forrása a kérdező gondolkodásnak. A mi vallásunk, a beszél(get)ő Isten („theos lalétos”) megvallása, a legkevésbé sem tiltja a kérdezést, hanem iránnyt szab neki: Isten felé tereli. A bibliai vallások embere a gond-viselést kéri Istentől, de gondjának, azaz önmagának elgondolását saját magának tartja fenn, s éppen ebben ta-pasztalja meg igazi, gond-alkotásra teremtett szabadságát, mert úgy véli, csak ilyen szabad lény megteremtése illik igazán egy „transzcendens” és „gond-viselő” Istenhez. Az az ember tekintheti magát európainak, aki ezt a hagyományt folytatja, mégpedig tudatosan.

Mindebből látszik, hogy sajátos tartásról és különleges mozgásról van szó, amely ebben a formájában csak az európai kultúrára jellemző. A kérdezőnek megvannak a titkai, fogásai, belső normához igazodik, arányosság jellemzi és mértéktartás: a görög esztétikai létérzékelés szellemi erényei. Kérdezni tudni kell, mert a rossz kérdés rombol és nem épít, a silány és ostoba kérdés pedig nem gondo(lato)t alkot, hanem gondo(lato)t üz s ezáltal hazudik. Hogy melyik kérdés jó és melyik rossz, melyik ösztönzi a dinamikát – megőrizve a dinamikusan változó létező önazonosságát – s melyik állítja le a kérdező önmozgását – gyorsfogyasztásra szánt kész válaszokkal helyettesítve saját gond-alkotását –, melyik veti vissza önmagára és melyik veti szét, melyik ajándékozza meg értelmes gondokkal és melyik csalja el tőle legnemesebb gondolatait, arra vonatkozóan a kérdező állapotában létező európai kultúra kialakított egy sajátos kutató életformát és művészetet. A kérdező egyszerre művészet és tudomány. Mivel gondo(lato)kat teremt, ezért művészet; mivel megtanulható, ezért tudomány. Az alkotó kérdező művészetének tudománya a filozófia. Mélyebben európai

Az iskola azáltal vezeti be a gyermeket az európai kultúrába, hogy megtanítja gondolkodni az európai kultúra módján, azaz rákérdezni ennek a kultúrának az alapjaira. Az alapokra pedig az kérdező rá lényegileg, aki nem csupán elisméri a kérdést, mert megtanulta, hanem magát a kérdést teszi fel: a gondolkodó kérdező, a gond-alkotó állapotába kerül. Ezért az iskolának arra kell megtanítania kultúrájának jövődjét – és eredendően mindenki az! –, hogy miként kell belépni az alapokra irányuló kérdező állapotába és kilépni belőle úgy, hogy az alapok kérdését ideiglenesen megválaszolva továbbra is megőrizze a kérdező alapállást, a kritikát.

jellegettséget, mint a filozófia, aligha lehetne találni. A filozófiai gondolkodás az európai szellem anyanyelve. Aki ezt a nyelvet nem beszéli vagy nem érti legalább elemi fokon, mert nem is hallott róla, az nem európai kommunikáció-alany, hanem pusztán európai „jelek” betanított használója. Érthet bármihez, lehet szakember, élhet a nyugati világ akármelyik pontján, nem lesz európai, mert csak használja, de nem teremti; építi, de nem alkotja. Bérese, nem pedig gazdája.

Metafizikai sóvárgás

Az ember nem csupán folytat valamit, hanem mindig kezd is. Minden egyes ember folytatja ugyan az emberiség addigi útját, de ugyanakkor abszolút kezdet is és abszolút módon kezd is: egyszerre a civilizáció folytatója és a kultúra gyermeke. Az antikvitás embere ilyen kezdő s ezáltal a kultúra embere. A ma embere jobbra folytat, a már épülőt bővíti: a civilizáció polgára. A kultúrára alapvetően jellemző a kezdet: Szókratész, Platón, Arisztotelész a nagy kezdők, a nyugati kultúra öntudatának első megfogalmazói. A ma inkább „folytató civilizáció”. A kultúrát mint kezdetet a civilizáció bontja ki folyamattá. Eközben, távolodván a kezdetektől, megfélelkezik róluk, azokat biztonságban tudja – illetve azok biztonságában tudja magát –, ezért a folytatásra összpontosít. Pedig a kezdet, mivel nem birtokolható, soha nem is biztosítható, így a legkevésbé sem biztonságos. A biztonságra törekvő ember a kezdetnek az autonómiájából és az emberrel szembeni fölényéből következő emberi bizonytalanságot megtapasztalván, érthető módon, igyekszik eltávolodni a kezdetől, s azon a vidéken letelepedni, amelyet, miként véli, jól ismer, hiszen ő maga építette. Ez nem más, mint a titokzatos, kiismerhetetlen és végtelen pusztával szemben fekvő emberi teremtmény, a város, a civilizáció. Annak fenyegető tudatát, hogy a várost mindig is körülveszi a pusztaság, illetve a város a pusztában áll, a városlakó polgár a város folyamatos bővítésével tompítja, egészen addig, hogy látóterét idővel már magának a városnak a határai töltik be, s azon túl nem lát. „A polgár [akinek hazája a város] biztonsága a realitás fölötti uralmából származik, bizonytalansága pedig természethiányából ... [a] polgár a jövő, de nem a tökéletes realitás embere.” Hogy városa, azaz civilizációja csak a kezdettel (a „természet”-tel) való, az ember által nem uralható kommunikáció révén tartható fenn, arról a civilizáció méreteiből fakadó káprázat folytán könnyen és szívesen elfelejtkeznek. – Ketten figyelmeztetik erre, két kényelmetlen emberfajta: a próféta és a filozófus.

A várost elhagyó próféta és a pusztába telepedő remete nem a kultúrából vonul ki, hanem a civilizációból – mégpedig éppen azért, hogy közelebb kerüljön a kezdetekhez, amelyekből a civilizáció táplálkozik, de amelyeket egyben el is fed. A filozófus az örök kezdő. Minden folytatót, aki úgy véli, a kezdetben elhelyezett alapok biztosak, bizonyosak és tartósak, arra figyelmeztet, hogy ez nem így van, illetve nem biztos. A filozófus a kérdés révén idézi fel a kezdetet. A felidézés, a megidézés mint a kapcsolat lehetősége valamivel, ami csak így szólítható meg, mert nem áll az ember rendelkezésére: szakrális tevékenység. A filozófus szakrális közvetítő szolgálata a mindenkor fennálló közösség javára: a kérdés. Minél radikálisabb a kérdés, azaz minél közelebb hatol a radixhoz, a gyökérhez, a kezdethez, annál gazdagabb élet fakad belőle – nem a filozófus tevékenykedése nyomán, hanem a választ megfogalmazó jelen-emberiség munkája révén. A filozófus kérdez. A válaszokról tudja, hogy azok valójában folytatások, mert a kérdés valamiként már eldönti a választ. A kultúra lelke a kérdés, és a kérdések örök azonossága, az állandó kezdet történelmi identitása alkotja egy kultúra önazonosságát. Nem a válaszok adják a kultúra sajátosságát, hanem a kérdések. A válaszok és megoldások civilizációvá formálják a kultúrát. A kultúra a civilizáció öntudata, a civilizáció a kultúra önmegvalósítása. A mindenkori jelen civilizációja az aktív, eleven kulturális emlékezet formájában rendelkezik a jelennek belső tartást adó öntudattal. Ez a filozófia.

Ha a civilizáció elfelejti önmaga kultúráját, azaz kezdetét, azaz kérdéseit, akkor öntudatlanná válik, az eszméletvesztés állapotába kerül és semmi nem akadályozza meg, hogy a puszta felől érkező erők elsöpörjék. A várost nem az erős falak, hanem a pusztaság titokzatos erőivel folytatott kommunikáció teheti erőssé, mert hajlékonya; a civilizációt nem a civilizációs teljesítmény fokozása teheti élhetővé, hanem „szelleme”, azaz kultúrája és „lelke”, azaz vallása. A bűnözést nem a rendőri apparátus fokozása szoríthatja vissza, hanem egyes-egyedül azok a titokzatos erők, amelyekből lényege fakad mint a szóban forgó erők torzulása. Ehhez pedig érteni kell ezeknek az erőknek a nyelvét: az értékek, a moralitás, a transzcendens értelmesség nyelvét, vagyis azt a tartományt, amelyet a filozófia és a vallás „tesz szóvá”.

Csak a kezdeteknek van kultúrájuk, a folytatásoknak csak civilizációjuk van. Aki civilizált, még nem feltétlenül kulturált is egyben a kezdetek értelmében.

A filozófia az állandó kérdezés formájában újíttja meg és tartja érvényben az eredetet, s ezáltal a jelen számára lehetővé teszi önmaga értékelését, eredményei-kudarcai elhelyezését az eredethez viszonyított történelmi úton. Enélkül az öneszmélő reflexió nélkül a jelen civilizációja vakon sodródik egy olyan történelmi röppályán, amelynek sem az eredetéről, sem a céljáról nem tud semmit. A napi teendők roppant zuhataga persze súlyos erővel vonja magára az ember minden érzékét és minden képességét. Nem csupán újabb és újabb feladattal látja el, de dicséretben sem fukarkodik, kényelmét is fokozza, gondolzza és dédelgeti, növeli önbizalmát. Am ha az ember még saját tevékenységének szemképrázta sikerei, a technikai civilizáció lenyűgöző eredményei közepette is tanújelét adja egy olyan csillapíthatatlan sóvárgásnak, amelyről tudván tudja, hogy azt soha nem fogja kielégíteni semmiféle ember alkotta „szép új világ”, s ennek jeleként különleges helyeket – liturgikus, ünnepi tereket, szentélyeket – különít el és tart fenn, akkor a gondolkodás „metafizikai” sóvárgásának, végtelenbe törő nekifeszülésének is kell, hogy legyenek terei és ünnepei – már az iskolában is. Amíg az emberek a transzcendencia korszakos elhomályosulásának idején is építenek templomokat azért, hogy kapcsolatban maradjanak a megnevezhetetlen s ezért sokféle néven megszólított Megszólítóval, vagy legalábbis a kapcsolat lehetőségét fenntartsák valamiféle szótlan bizalommal és reménykedéssel, kétely marcangolta „ateista” hittel, addig a gondolkodás számára is kellene kitüntetett helyek, az elvonulás, a meditáció terei, ahova visszavonulhat, ahol magát gondolhatja, ahol önmagával törődhet. Ha a katedrális a lélek szentélye, akkor a filozófia a szellem temploma, ahol – *Martin Heideggerrel* szólva – a gondolkodás jámborságát gyakorolják. Aki ezt a tűz-örző vesztakéhoz hasonló szolgálatot lebecsüli, annak semmi érzéke a szellem valóságához, a civilizáció alapjaihoz: az emlékezőn kérdező és kérdezvén emlékező gondolkodáshoz. A kezdetek éltető erejétől, a kezdetekre irányuló, civilizációt fakasztó kérdézés lehetőségétől fosztja meg az embergyereket az, aki elzárja előle a filozófiát. Akit meg-

Ha az ember először és alapvetően valamely kultúra embere, és csak ezután és ennek érvényében civilizált állampolgár, akkor alapvető emberi jogaitól fosztja meg az az oktatás, amely merőben civilizált lényt akar faragni belőle, kirekesztvén éppen abból a szellemi diskurzusból, amelynek folytatása a jelen civilizációja. Akit ugyanis nem tanítanak meg a kultúra mint egzisztencia-teremtés nyelvére, az a fogyasztás alávetettje marad, némaságra kárhoztatott, vak, parancskövető szolga abban az emberi életben, amelyet legsajátabb otthonaként kellene felfedeznie és újra teremtenie.

fosztnak az ember öneszméléseként megfogant filozófiai gondolkodásmódnak és a belőle fakadó fogalmi készlet használatának az elemi ismeretétől, attól azt a tudást tagadják meg, amelynek segítségével legelemibb emberi-polgári jogát gyakorolhatná: kritikával illethetné a mindenkor fennállót. Hiszen a mindenkor fennállót nem lehet egy másik mindenkor fennállóval bírálni, hanem ahhoz elvi alapok kellenek. A civilizációt mint választ nem lehet egy másik civilizációval mint válasszal bírálni, hanem ahhoz vissza kell helyezkedni azoknak az eredendő kérdéseknek a tartományába, amelyekre adott válaszként épülnek a különböző civilizációk. A válaszokat az érti és folytatja, pontosítja vagy cáfolja, helyesli vagy fogadja el, aki a kérdést is ismeri és érti. A válasz nyelve – a civilizáció – annak számára mond valamit, aki tudja, hogy mi a kérdés és azt is tudja, hogy ő maga megszólított. A létezők világában egyetlen lény tartja magáról, hogy megszólított: az ember. A civilizáció nem ismeri a megszólítást, csak „kihívások”-ról tud; a kultúra az, ami meghív, mert megszólít: gondolkotásra hív.

A megszólítás révén pedig az ember emberségét dédelgeti föl, megtanítván a kérdezés – a filozófia – és a kérés – a vallás – nyelvére, s ezáltal bízván az embert önmaga és az égiek gondjaiba.

Világnézetileg semleges iskolai oktatás? Ilyen bravúrt csak a „semlegesség” mesterséges gondolati rezervátumából kiszabadított eleven, valódi szellem képes elérni. Eszköze a különböző világnézetekkel megismertető és azokat ütköztető filozófiaoktatás, amely a semlegességet a kérdezés merészségével azonosítja. Ennek híján a némaság világnézeti semlegessége teszi szellem-teleenné az iskolában töltött időt – éppen azokat az éveket, amikor az „ember” nevű biológiai élőlénynek valóságos emberré, gondolkodó lényé, értékelő-értékkövető személyiséggé kell válnia: megismételhetetlen és ekként örökérvényű személlyé, akinek arca van. Az iskolában szerzett összes természettudományos ismeretünk idővel elhagy bennünket úgy, hogy elhalványul vagy elkopik a tudományos-technikai civilizáció egyelőre beláthatatlan és biztosnak tetsző haladása következtében. Csupán a kultúrában artikulálódó, világnézetképző szellem marad velünk mindvégig, mert képes az állandó megújulásra. Egyedül ő lesz gondjaink örök útítársa, elhagyni sem tudjuk, hiszen önmagunk gondja mindenütt és mindenkor velünk marad. Érdemes hát megismerni és magunkhoz szelidíteni.